

איך אומרים "ריפוי בעיסוק" בערבית? על תרגום והתאמה תרבותית

עורכת המדור: ד"ר יונת יבזורי

מאת: נסר כרים ואלכסנדרה דניאל-סעד

מבוא

מקצוע הריפוי בעיסוק מכיר בחשיבות של עשייה מקצועית ומחקרית כשירה תרבותית (CAOT, 2014). ארגון הריפוי בעיסוק העולמי מדגיש את השפעת הרב קוליות בתרבויות שונות על תהליך ההתערבות מנקודת מבט שוויונית של "הלכות במרכז" (WFOT, 2009), ובקוד האתי של מקצוע הריפוי בעיסוק יש התייחסות לכללי התנהגות אתית ומקצועית המכבדת את המטופל ביושרה וצדק והיא שוויונית לצרכיו (הוועדה המקצועית העליונה לריפוי בעיסוק, 2015).

אחד האתגרים המרכזיים בעשייה כשירה תרבותית הוא תרגום והתאמה של חומרים וכלים מקצועיים בעבור אוכלוסיות יעד, השונות מאלה שבעברון פותחו במקור. מאחר שרוב החומרים והכלים המקצועיים בריפוי בעיסוק פותחו בשפה האנגלית, הם משקפים ערכים, תפיסות, אמונות, מנהגים ודרכי חיים ייחודיים לקבוצה תרבותית מסוימת ועל כן עלולים להיות לא ישימים בקבוצות תרבותיות אחרות (Schulze, Page, Kottorp, & Lilja, 2013). בהקשר הישראלי, פיתוח, תרגום, התאמה, תיקוף ופרסום של חומרים וכלים מקצועיים נעשים לרוב בשפה העברית ופוסחים על קבוצות אתניות, לאומיות ותרבותיות שונות המהוות חלק מרכזי מהמרקם הרב תרבותי של החברה הישראלית.

מציאות קשה זו מלווה אותנו זה שנים רבות - כקלינאים, כאקדמאים וכחוקרים ערבים. השלכות

המחסור בכלים מתורגמים לערבית מעסיקות אותנו, בעיקר בנוגע למציאות שבה נעשה שימוש באבחונים בשפה אחרת או בתרגום ספונטני לא אמין ולא תקף, לבניית תכניות התערבות. בכל דיון מקצועי בעניין הזה עולה השאלה באיזו מידה פוגע היעדר תרגום או תרגום לא מותאם התאמה תרבותית בהתנהגות המקצועית בהתאם לעקרונות הקוד האתי בריפוי בעיסוק, בעיקר מבחינת צדק ושוויוניות? החלטות טיפוליות? ועוד.

בשנים האחרונות היינו מעורבים בכמה יוזמות של תרגום והתאמת חומרים וכלים מקצועיים לשפה הערבית¹, מאמר זה מטרתו להציג את הייחודיות בתהליך התרגום והתאמה תרבותית הולמת לחברה הערבית, לציין אתגרים, להציף דילמות ולהעלות הצעות לקידום הוראה ועשייה מחקרית ומקצועית כשירות תרבותית, התואמות את הנחות היסוד של המקצוע.

תרגום והתאמת חומרים וכלים מקצועיים

בעשורים האחרונים, המונח "התאמה" החליף את המונח "תרגום", זאת מתוך הבנה שהשגת שקילות בין גרסת המקור לגרסה המתורגמת אינה כוללת

1. דוגמאות ליזמות אלה כוללות את תרגום המתע"ם, תרגום ועריכת חומר מקצועי למחקרים אקדמיים, בדיקת חומרים מקצועיים מתורגמים, תרגום תוכנות לתת"ח (למשל ה-Boardmaker) ותרגום והתאמת שאלונים שפותחו במקור באנגלית במסגרת לימודי המאסטר והדוקטורט.

- שפה שימושית בחיי היום-יום ונהוגה בלשון התקשורת והמדיה, בספרות המודרנית, באקדמיה ובבתי הספר; והשפה הערבית "אלהג'ינה" (الهجينة - Pidgin) - וריאציה ייחודית למציאות של דוברי הערבית בישראל, המשלבת אוצר מילים מהשפה העברית (Atallah, 2012).

מכאן שתהליך התאמת החומרים לשפה הערבית אמור להתחיל בהחלטה לגבי **איזו וריאציה להשתמש**, בייחוד כשהתרגום מיועד לילדים: האם לערבית ספרותית או לערבית סטנדרטית מודרנית ובכך להשיג שקילות שפתית, או ערבית מדוברת או אלהג'ינה, על מנת להבטיח מובנות וקישור לחיים היומיים של המשתמשים? למיטב ידיעתנו וניסיונו, יוזמות תרגום לשפה הערבית פוסחות על הדיון בסוגיה זו. באופן אוטומטי וכמעט גורף, חומרים וכלים מקצועיים מתורגמים לערבית ספרותית, בעיקר כדי להשיג שקילות שפתית לגרסת המקור ובכך להבטיח תרגום חוזר טוב. החסרון הוא כמובן שתהליך כזה עלול לפגוע בהירות ובמשמעות המושגים והתרגום הכולל.

יתרה מכך, חומרים בריפוי בעיסוק שמתורגמים לשפה הערבית לרוב אינם עוברים תהליך התאמה תרבותית ולעתים לוקים במובנות, בהירות ובתקיפות. הנה כמה נקודות חשובות והצעות של אמצעי זהירות שבהם חשוב לנקוט בעת תרגום והתאמה בכלל (Chia-Ting & Parham, 2002) ולשפה הערבית בפרט.

1. **עמידה על תהליך תרגום קפדני.** הערבית היא שפה עשירה ומורכבת. תרגום על ידי גורמים מקצועיים יאפשר שימוש נכון במושגים ובכללי הדקדוק, הניסוח והכתיבה. לצערנו, המציאות הרווחת אינה תמיד כזאת. לעתים קרובות,

רק תרגום שפתי, אלא גם התייחסות למאפיינים ולמרכיבים תרבותיים. לעתים, שקילות שפתית אינה מצליחה להביע את המשמעות המהותית שבגרסת המקור ויש צורך להיות אמפטיים לשפה ולתרבות היעד ולתרגם את המשמעות ולא רק את המילים (Epstein, Santo, & Guillemin, 2014).

על מנת להשיג מטרה זו, הספרות המקצועית מציעה כמה הנחיות, כמו בחינת איכות התרגום (מומלץ על ידי קבוצת אנשים מאוכלוסיית היעד) ועריכת שינויים בהתאם. במקרה של התאמת כלי הערכה, יש צורך בצעדים נוספים, כמו עריכת בדיקת פיילוט לכלי המותאם ובהמשך בחינת שדה עם מדגם גדול של אוכלוסיית היעד, ובכללה בדיקת מהימנות, סטנדרטיזציה של הציונים והשוואה עם תוצאות הכלי המקורי (Epstein et al., 2014; Geisinger, 1994).

אתגרים בתרגום והתאמה לשפה הערבית

אתגר מרכזי בהתאמת חומרים וכלים לערבית קשור לאופיה הדי-גלוסי של השפה (כפילות לשונית) (פירגסון, 1959). בשפה הערבית קיימות שתי ואריאציות שפתיות מרכזיות: הספרותית "אלפצחא - الفصحى - Classical Arabic - CLA" והמדוברת "אלעאמיה - العامية - Spoken - SAV - Arabic Vernacular". הערבית המדוברת היא שפת האם של דוברי הערבית ומשמשת לשון הדיבור היום-יומית, הערבית הספרותית היא שפת הקוראן, הלשון הספרותית ולשון הכתב, ואותה חכשים באמצעות לימוד פורמלי. בשל הפער הגדול שבין הערבית המדוברת ובין הערבית הספרותית, יש צורך ללמוד את השפה הכתובה בדומה לאופן שבו לומדים שפה זרה, דבר שיוצר קשיים בשליטה בשפת האם (Saiegh-Haddad, 2003; 2012).

בשנים האחרונות יש בספרות התייחסות לשתי וריאציות נוספות של השפה הערבית: הערבית הסטנדרטית מודרנית (المعيارية - Modern - MSA)

2. אתגר נוסף במקרה של בחירה בערבית מדוברת כולל התאמה להבדלים בדיאלקטים, בהתאם לאזור הגיאוגרפי.

(العلاج الوظيفي); ובעולם הערבי אפשר למצוא מושג נוסף "אלעלאג' באלעמל - ריפוי בעשייה/עבודה" (العلاج بالعمل). כל מושג מתמקד במשמעות שונה של המושג "עיסוק".

4. התאמה תרבותית של תכנים המבוססים על ההנחות, על הערכים ועל התרבות של החברה הספציפית (Hammell, 2013) - יש לשלב בתהליך התרגום אלמנטים הייחודיים של החברה הערבית ולשים דגש על תכנים המותאמים לצורכי הלקוח/ה הערבי/יה. דוגמה לסוגיות שצריך להתאים: שמות, תמונות, איורים, ציורים, חגים ומועדים, מנהגים וערכים ייחודיים. כך למשל, בתרגום שאלון להורים שבדק קיום יחס שוויוני של המטפלים כלפיהם, הוחלט להשמיט את השאלה: "האם פונים אליך בשמך הפרטי? (ביטוי של יחס שוויוני), או כאבא או אימא של... (ביטוי של יחס שאינו שוויוני)". בחברה הערבית, דווקא פנייה להורים כאבא או אימא של, היא ביטוי של יחס מכבד, קרוב, אישי ונהוג להשתמש בו.

תהיות, שאלות, מחשבות והמלצות

• האם אפשר לקדם תרגום והתאמה תרבותית לערבית כשיש הדרה של השפה הערבית בישראל וצמצום המרחבים האפשריים לשימוש בחומרים מקצועיים בערבית (גם כשהדבר נוגע באוכלוסייה הערבית), כמו הוראת המקצוע, ההכשרה המעשית, כתיבת דוחות, השתלמויות מקצועיות, ביצוע מחקרים, כתיבתם ופרסומם (כולל ב-IJOT) והשגת מקורות מידע? הדרת השפה הערבית במרחבים המקצועיים (והציבוריים) עלולה למנוע מן המרפאים בעיסוק הערביים ליצור ולפתח את המשמעות המקצועית של המושגים בערבית ולעשות את המקצוע לפחות נגיש ורלוונטי בעבור לקוחות מן החברה הערבית.

אנחנו מגלים כי חומרים וכלים עוברים תרגום לערבית על ידי סטודנטים, רק בשל היותם ערביים, ללא בדיקת והבטחת בקיאותם בשפה, וללא הקפדה על עריכה שפתית של התרגום. בחלק מן החומרים שבהם עיינו, נדהמנו לגלות ניסוחים קלילים, שפה דלה, שימוש במושגים לא נכונים ואפילו שגיאות כתיב. מיותר לציין את היעדר התקיפות, היעילות והרלוונטיות של ממצאי מחקר העושה שימוש בכלי שעבר תהליך תרגום כזה.

2. **שימוש בשפה בהירה ופשוטה**, ובכלל זה תשומת לב לבקיאיות ולהיכרות אוכלוסיית היעד עם המונחים והמושגים ומשמעויותיהם בהקשר מתאים למקצוע. לצערנו, גם פה, המציאות אינה תמיד כך. בכמה הזדמנויות קיבלנו שאלונים להערכת תרגום שעבר תקיפות וגילינו שהשאלון אמנם כתוב בשפה תקינה, אבל לא מובנת ולא רלוונטית. היינו צריכים לשנות ולערוך חלק מן המשפטים כדי להשיג התאמה עם המשמעות שבגרסת המקור.

3. **תרגום של מושגים מקצועיים, אשר אין להם מושגים מקבילים בשפה הערבית**. רשימה ארוכה של מושגים, כמו "ביצוע עיסוקי", "רפלקציה", "עיבוד חושי" ועוד יהפכו לא מובנים ולא הגיוניים כשיתורגמו תרגום שפתי/מילולי. כאן נדרשת חשיבה ויצירתיות כדי למצוא תרגום שיהיה קרוב שפתית למושג המקורי ובזמן שימור על משמעותו. עם זאת, אחת הסכנות היא יצירה של כמה תרגומים בעבור אותו מושג. דוגמה טובה להמחשה היא היעדר האחידות בתרגום שם המקצוע "ריפוי בעיסוק". בישראל משתמשים ב-2 מושגים שונים למקצוע "ריפוי בעיסוק": "אלעלאג' באלתשע'יל - ריפוי בעיסוק/הפעלה" (العلاج بالتشغيل) ו"אלעלאג' אלוטי'פי - ריפוי עיסוקי"

דוגמה שנייה היא תהליך תרגום שאלונים המיועדים להורים של אנשים עם מוגבלות שכלית [מש"ה]. לאחר תרגום ותרגום חוזר של השאלונים על ידי מתרגמים דולשוניים, השאלונים הועברו לקבוצה של אנשי מקצוע העובדים בתחום ולהורים של אנשים עם מוגבלות שכלית. כל אחד מחברי הקבוצה עבר על התרגום, נתן הערות והצעות להתאמות ושינויים. בהמשך, החוקר, אימא למתבגר עם מש"ה ועובדת סוציאלית מן התחום עברו על ההערות והחליטו על התרגום הסופי. תהליך כזה אפשר צירה של שאלונים מובנים, בהירים ורלוונטיים לאוכלוסיית היעד (גם הורים מן החברה הערבית וגם הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית).

לסיכום, תרגום והתאמה של חומרים וכלים מקצועיים הם אחד האתגרים המרכזיים בעשייה כשירה תרבותית בריפוי בעיסוק בכלל ובמדינת ישראל בפרט. העקרונות שהעלינו מתאימים גם לתרגום של אבחונים לשפות ולתרבויות אחרות בישראל ובעולם. חשוב לנו להדגיש כי מאמר זה משקף נקודת ראות אישית, המבוססת על ידע תיאורטי וניסיון מקצועי רב שנים, ואותה החלטנו לשתף ממקום של אחריות הן למקצוע הריפוי בעיסוק והן לחברה הערבית בפרט והרב תרבותית הישראלית בכלל.

מקורות

הוועדה המקצועית העליונה לריפוי בעיסוק. (2015). *הקוד האתי למקצוע הריפוי בעיסוק*. אוהור מן האתר: http://www.health.gov.il/PublicationsFiles/Occupational_Therapy_Code.pdf

Atallah, E. (2012). *Dictionary of quadrilaterals colloquial verbs in*

• בהמשך לזה, עולה השאלה מהם האתגרים ערביים שמתחנכים למקצוע באוניברסיטאות הישראליות, שבהן נעדרת הערבית ממסלול הלימודים האקדמי (הלימודים מתקיימים בעברית והספרות המקצועית רובה בשפה האנגלית), וההכשרה למקצוע מתאפיינת לרוב בגישה אוניברסלית ללא התייחסות לייחוד הלאומי-תרבותי של הקלינאים הערבים ולצרכים הנגזרים מייחודיות זו? במציאות כזו, הסביבה הטיפולית הקלינית עלולה להיות זרה מבחינה תרבותית, חברתית וערכית מזו שלה התחנכו במהלך הלימודים האקדמיים, וההתמודדות תהיה מצומצמת לרמה הפרטנית והפרופסיונלית ולא ברמת רמה המדינית המערכתית.

ההמלצה שלנו היא להקים גוף שבו יהיו שותפים ארגונים רלוונטיים (ממשלתיים, אזרחיים ומקצועיים). גוף זה מטרתו תהיה לבקר על תהליכים של תרגום והתאמה של אבחונים וספרות מקצועית לשפה הערבית ולדאוג לכך שהוא מתבצע על ידי אנשי מקצוע בקיאים בשפת המקור ושפת היעד, מנוסים בפרוצדורות של תרגום והתאמה תרבותית ובעלי ידע בתרבות הערבית. גוף זה יפעל גם לשינוי מציאות ההדרה של השפה הערבית במרחב האקדמי והמקצועי בחברה הישראלית.

נסיים עם שתי דוגמאות הממחישות תהליך נכון של תרגום והתאמה תרבותיים בהתאם לתפיסות שהוצגו במאמר: בתהליך תרגום המתע"ם לשפה הערבית, לאחר תרגום שפתי על ידי מתרגם מקצועי, הורכבה קבוצה של מרפאים בעיסוק המייצגים את תחומי העיסוק השונים. קבוצה זו עברה על המסמך המתורגם, ערכה דיון במושגים המקצועיים והעלתה הצעות לשינוי והתאמה. בהמשך, הקבוצה נפגשה עם המתרגם המקצועי לדיון בהצעות לשינוי ויחד התקבלו ההחלטות לשינויים.

3. שאלונים שבהם נעשה שימוש בעבודת הדוקטורט של ד"ר כרים נסר.

London/New York: Springer Dordrecht Heidelberg.

Al-Jalil. Beirut: Libairie du liban Publishers.

Schulze, C., Page, J., Kottorp, A., & Lilja, M. (2013). Adapting functional assessments for use in new context: A balancing act. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 20, 336-342.

Canadian Association of Occupational Therapists. (2011). CAOT Position Statement: Occupational therapy and cultural safety. Retrieved from http://www.caot.ca/pdfs/positionstate/PS_Cultural.pdf

World Federation for Occupational Therapists. (2009). *Guiding principles on diversity and culture*. file:///C:/Users/User/Downloads/Diversity_Document_edited%2051109final(1).pdf

Chia-Ting, S., & Parham, D. (2002). Generating a valid questionnaire translation for cross-cultural use. *The American Journal of Occupational Therapy*, 56, 581-585.

נכתב בידי: **כרים נסר**, PhD, OT, מנהל ביה"ס הלב הקדוש בחיפה לילדים ומתבגרים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ומרצה מן החוץ בחוג לחינוך ע"ש סימור פוקס, האוניברסיטה העברית בירושלים. kareemnas@mli.org.il

Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *Word*, 14, 47-56.

אלכסנדרה דניאל-סעד, PhD, OT, החוג לרפוי בעיסוק, הפקולטה למדעי הרוחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה והמכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל - חיפה. saadalexandra@gmail.com

Geisinger, K. F. (1994). Cross-cultural normative assessment: Translation and adaptation issues influencing the normative interpretation of assessment instruments. *Psychological Assessments*, 6, 304-312.

Hammell, K. R. W. (2013). Occupation, well-being, and culture: Theory and cultural humility. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 80(4), 224-234.

Saiegh-Haddad, E. (2003a). Linguistic distance and initial reading acquisition: The case of Arabic diglossia. *Applied Psycholinguistics*, 24, 431-451.

Saiegh-Haddad, E. (2012). Literacy reflexes of Arabic diglossia. In M. Leikin, M. Schwartz, & Y. Obin (Eds.), *Current issues in bilingualism: Cognitive and socio-linguistic perspectives* (pp. 43-55).

תודות

אנו מודים מקרב לב לד"ר אליאס זיידאן על ההערות וההצעות החשובות.